

Avrasya İncelemeleri Dergisi (AVID), 1/2 (2012), 47-62

KALMUK ADI ÜZERİNE BAZI DEĞERLENDİRMELER

Oktay BERBER*

Özet

Bugün Hazar'ın kuzeyinde Rusya Federasyonu'na bağlı özerk bir bölgede yaşamlarını sürdüren Kalmuklar üzerine gerçekleştirilen çalışmalarda, bu isim genel olarak Batı Moğollarına atıfla kullanılmaktadır. Ancak bu çalışmalar incelendiğinde Kalmuk adının farklı grupları ifade ettiği ve bu nedenle ismin kullanımında bir birlik sağlanamadığı görülecektir. Biz bu çalışmada söz konusu farklı kullanımları bir araya getirerek, Timur sonrası Türk tarihinde ve Türk dünyasında önemli izler bırakan Kalmukların adının kullanımı konusunda bir sonuca ulaşmaya çalıştık.

Anahtar Kelimeler: Kalmuk, Moğol, Cungar, Oyrat, Türkistan

* Arş. Gör., Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü
Genel Türk Tarihi Anabilim Dalı, oktayberber@hotmail.com

Abstract

Some Considerations on the Name of Kalmyk

Studies carried out incident to Kalmyks, currently living in an autonomous region of the Russian Federation, in the north of the Caspian Sea, has revealed that this name is used in reference to the Western Mongolians in general. However, when these studies are analyzed it can be seen that the name Kalmyk is referred to different groups and as such a unity in the use of the name cannot be achieved. In this study, We have tried to reach a conclusion about the use of the name which has left a significant mark in the Turkish world and Turkish history after Timur through bringing together cited different uses.

Keywords: Kalmyk, Mongol, Djungar, Oirat, Turkestan.

Giriş

XIII. yüzyıl başlarına kadar Türk hakimiyeti Türkistan'dan Anadolu'ya kadar bir bütünlük görüntüsü içerisinde iken, yüzyıl başında ortaya çıkan Moğol istilası bu durumu değiştirmiştir. İstila sonrasında doğu ve batı olmak üzere birbirinden ayrı istikametlerde devam eden iki hâkimiyet alanı karşımıza çıkmıştır. Bu ayrılık ise, Emir Timur ile Osmanlı Sultanı Bayezid arasında gerçekleşen ve Osmanlı'nın yenilgisiyle sonuçlanan Ankara Savaşı'ndan sonra daha da belirginleşmişti. İki hâkimiyet alanı içerisinde siyasi güç olarak öne çıkan Osmanlı Devleti ile Timurlular kendi hâkimiyetleriyle Doğu ve Batı Türklüğüne önderlik etmişlerdi. Ancak batı Türklüğünün lideri konumundaki Osmanlı Devleti, birkaç bunalımlı dönem dışında gücünü artırmak suretiyle liderliğini perçinlerken, Timur önderliğindeki doğu Türklüğü ise, Timur'un ölümünden sonra büyük bir kargaşa yaşamıştır. Hanlar ve han adayları arasında gerçekleşen siyasi çalkantılar, bölge üzerinde emelleri olan devletler için uygun ortamı hazırlamıştır. Timur'un kendi hâkimiyeti boyunca (1360 – 1405) elde ettiği başarılarla oldukça büyük sınırlara ulaşan devleti kendisinin ölümünden sonra çok kısa süre içerisinde hızla parçalanarak dağılmış, bu topraklar üzerinde de irili ufaklı siyasi teşekküller meydana gelmişti. Bu siyasi parçalanmışlık bir yandan İran, Rus ve Çin devletlerinin bölge üzerinde politikalar geliştirmesini sağlarken, diğer yandan irili ufaklı kavimlerin hareket

alanının genişlemesine neden olmuştur.

Özellikle XV. asır itibarıyla çeşitli kaynaklarda adını duyduğumuz Kalmuklar, yukarıda Timur sonrası süreci kısaca ifade etmeye çalıştığımız bu siyasi parçalanmışlık içerisinde hareket alanı bulan bir topluluk olarak karşımıza çıkmaktadır. Türkistan²¹ ve İdil – Ural bölgesinde oldukça etkili olduğu görülen Kalmukların yayılma ve bu yayılmayla başlattıkları göç hareketi²², Türk dünyası için oldukça derin izler bırakan bir istila sürecine dönüşmüştür. Togan'ın ifadesiyle, yaklaşık bir buçuk asır süren bu istila hareketi, Türkistan'ı baştanbaşa soyan, yıkan, kesen ve bu ülkenin siyasi, etnografi yönleriyle asrımızdaki şeklini almasına sebep olmuştur²³.

-
- 21 Çalışmamız boyunca kullanacağımız “Türkistan” ifadesi, coğrafi olarak Orta Asya diye tanımlanan bölgeyi ifade edecektir. Günümüzde Kazakistan'ın güneyinde Seyhun Nehrine yakın küçük bir şehrin ifadesi olan Türkistan, aslında Türklerin çok eski devirlerden beri yurdu olan ve bugün coğrafi anlamda “Orta Asya, İç Asya” gibi kelimelerle ifade edilen bölgenin siyasi ve kültürel adıdır. Terminoloji içerisine giren “Orta Asya” kavramı ise, daha çok Sovyet dönemine ait 1925'ten beri süregelen bir kullanımdır. Batılı araştırmacılar, 1950'lerden bu yana Orta Asya kavramını kullanarak, bu kelimeyi kalıcı olarak literatüre sokmuştur. Bk. Baymirza Hayit, “Sovyetler Birliği ve Hür Dünya Açısından Türkistan'ın Stratejik Önemi”, **Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi (TDAD)**, s. 78-86'dan aktaran: Alaeddin Yalçinkaya, “Doğu Türkistan Tarihinde Önemli Kavşaklar ve Çin İşgali”, **Hür Doğu Türkistan Sempozyumu**, (Ed. Ümmühan Özkan vd.), İstanbul 2010, s. 28. Literatüre kazandırılan Orta Asya teriminin Sovyet döneminde yerleştirilişi ile ilgili kıyaslama Türk tarihi ve kültürü üzerine önemli araştırmalar yapmış olan Barthold'un eserlerinde de dikkat çekmektedir. Barthold, 1920'lere kadar eserlerinde Türkistan kavramını kullanırken, bu tarihten sonra Orta Asya terimini kullanmayı tercih etmiştir.
- 22 Sözüne ettiğimiz Kalmuk göçleri ve bu göçlerin etki alanı ile ilgili bir bildiri Doç. Dr. Osman Yorulmaz tarafından “XVI. ve XVIII. yüzyıllarda Altay'dan İdil – Ural'a Kalmuk Göçleri” başlığı ile 18 – 19 Temmuz 2011 tarihinde İstanbul'da düzenlenen Uluslararası Altay Toplulukları Sempozyumu'nda sunulmuştu. Söz konusu bildiri, Türk tarihinin ana gövdesini oluşturan Türk göçlerini daha iyi anlamak için Kalmuk göçlerinin önemine dikkat çekilmişti.
- 23 A. Zeki Velidî Togan, **Bugünkü Türki Türkistan ve Yakın Tarihi**, İstanbul 1981, s. 152.

Kazak, Kırgız, Nogay, Başkurt, Özbek gibi pek çok kavmi etkileyen Kalmukların istila süreci, XVII. asrın sonlarından itibaren büyük bir güç haline gelen Çarlık Rusya için oldukça önemli bir fırsat niteliğindedir. Çünkü özellikle I. Petro ve II. Katerina dönemlerinde Asya içlerinde meydana gelen bu türden çekişmeler, huzursuz ve birbirine karşı düşman olan halkların mücadelesi, birini diğerine karşı güçsüzleştirme yoluyla desteklenmiştir. Böylece Çarlık hükümetinin dış politikasında önemli bir unsur olan *böl ve yönet* ilkesi başarıyla uygulanmıştır²⁴. Bu ilke, XVIII. yüzyılda Çarlık yönetiminin Türkistan'a yönelik uygulanan politikalarının en temel karakteristiğidir.

Bıraktığı etki bakımından özellikle Türk dünyası için önemli bir süreci ifade eden Kalmuk istilasını, ülkemizde yeterince değinilmiş, sebep ve sonuçları incelenmiş değildir. Konu ile ilgili doğrudan bir çalışma bugüne dek yapılmayıp, sürecin Kazak tarihi ile ilgili kısmı bazı çalışmalarda dile getirilmiştir. İstila süreci bir başka çalışmanın konusu olacağından bu noktada doğrudan Kalmuk adı üzerine geçmek durumundayız²⁵.

1. Kaynaklarda Kalmuk Adı ve Kullanımı

Kubilya Han devrinde başkentin Pekin'e taşınmasından sonra Moğol İmparatorluğu'nun anavatan ile bağları kopmuş, Moğol halkı ise Doğu ve Batı olmak üzere birbirinden ayrılmaya başlamıştır. Bu ayrılık gruplaşmayı da beraberinde getirmiş ve bundan sonra iki ana gruba ayrılan halkın doğu kısmına

24 Aleksandr Kolesnikov, **Rus Seyyahların Gözüyle Kaşgar XIX. Yüzyılın İkinci Yarısı – XX. Yüzyılın Başı**, (çev.: Rakhat Abdieva, haz.: İlyas Kamalov), Ankara 2010, s. 34.

25 Türk dünyasında derin izler bıraktığı görülen Kalmukların istila sürecini *Kalmuk İstilasını ve Türk Dünyasına Etkileri* başlığı ile ele alan bir çalışma şu anda devam etmekte olup, tamamlandığında bilim dünyasının dikkatine sunulacaktır.

Moğol, batı kısmına ise Oyrad (Oyrat)²⁶ denilmeye başlanmıştır²⁷. Bu ayrılıktan sonra Oyrad Konfederasyonu içinde kalan Torguutlar için kullanılmaya başlanan Kalmuk (Qalmak) adı, başta Ruslar ve Tük Halkları tarafından Oyrad kabilelerinin hepsi için kullanılan bir isim haline dönüşmüştür²⁸.

Oyratlar, Cengiz Han'ın imparatorluğu içerisinde de önemli yer tutmaktaydı. Örneğin ünlü Rus akademisyen S. A. Kozin, Cengiz Han'ın Oyratlar'dan müteşekkil özel bir birlik oluşturduğunu söylemektedir. Ayrıca kurmaya çalıştığı imparatorlukta stratejik bir öneme sahip olduklarını, gerek iç politikada, gerekse uluslar arası alanda ve kültürel olarak Oyratlar'ın önem arz ettiğine değinmekte, bu önem sebebiyle onlara hak ettiği değeri verdiğini belirtmektedir²⁹.

Bugüne kadar ortaya konulan çalışmalarda Oyratların, pek çok Moğol kavminin birleşmesinden meydana geldiği sonucu ortaya çıkmaktadır. Bu topluluğun büyük kabileleri arasında ise, Bargut (Bargu-Burat), Nayman (Derbet ve Cungar), Kereyit (Turgut), Doğu Moğol (Hoşut) kabileleri sayılmaktadır. Ayrıca XVII. yüzyılın ilk yarısı içerisinde Oyrat toplumunun

26 *Oyrat – Oйратъ* [Oirat] adı, Moğolca bir kelime olup, müttefik anlamına gelmektedir. Вк. Монахомъ Иакинфомъ, Историческое Обозрение Ойратовъ или Калмыковъ (съ столетия до вастоящаго времени), Санктпетербургъ 1854, [Monahom Yakinfom, **Historical Remark on Oirat or Kalmyk (from XVth Century to the Present)**, St. Petersburg 1854], s. 5.

27 Ekrem Kalan, **Cungar Hanlığı'nın Siyasi Tarihi**, Ankara 2008, s. 5. Batı Moğolları olarak bilinen Oyrat topluluğu ise, Çoros (Ölet), Hoşut, Dörbet ve Torgutlar'dan oluşmakta, Halhalar da Doğu Moğolları olarak adlandırılmaktaydı. Bk. Mualla Uydu Yücel, "Kalmuklar", **TDV İslam Ansiklopedisi (DİA)**, c. XXIV, İstanbul 2001, s. 267.

28 Kalan, **a.g.e.**, s. 6.

29 А. Н. Басхаев - Р. Б. Дякиева, Ойрат-Калмыки: XII-XIX вв. (История и Култура Калмыцкого Народа с Древнейших Времен до Начала XIX Века), Калмыцкое Книжное Издотелство, Елиста 2007, [A. N. Bashaev-P. B. Dyakieva, **Oirat-Kalmyks: XII-XIXth Century (History and Culture of Kalmyks Nation from Ancient Times to the Begining of XIXth Century)**, Kalmyk Book Publisher, Elista 2007], s. 28.

siyasi yaşamında Hoşut, Turgut, Cungar ve Derbet prenslerinin güç kazanarak ön plana çıktığı görülürken, Hoyt, Batut ve Barguların kabile birlikleri ikinci plana itilmiştir. Bazı kabilelerin ise bu birliklerini tamamıyla yitirdikleri kaydedilmektedir³⁰.

Kalmukların tarihleri hakkında en ciddi somut bilgiler, XV. yüzyıla gitmektedir. Mirza Haydar Duğlat'ın *Tarih-i Reşidî* adlı eserinde, Moğolistan'da Sultan Veys (Üveys) Han döneminde (1418-1421 ve 1424/1425-1428) Kalmuklar'la 61 kez çatışma yaşandığı ve bunlardan yalnızca birinde Veys Han'ın başarılı olabildiği kaydedilmiştir³¹. Aynı eserde, Sultan Ahmed'in ölümünden sonra (1492) iç savaşların çıktığı belirtilmektedir. Hatta bu çekişmeler Moğol boylarının tamamının bir daha tek bir siyasi birlik etrafında toplanamamalarını da beraberinde getirmiştir. İşte böyle bir ortamda bir Duğlat olan Kaşgarlı Ebu Bekir, Kalmuk ve Kazaklar, Moğol ülkesinde istila hareketi başlatmıştır³².

Trepavlov'un Nogayların tarihi ile ilgili kaleme aldığı eserde, Rus kaynaklarında Kalmuklar'a ait ilk bilgilerin Rusya Devleti Eski Belgeler Arşivi'nde bulunduğu belirtilmektedir³³. 1489-1665, 1700, 1736 ve 1740 yıllarına ait kayıtların yer aldığı söz konusu arşiv belgelerinde 1550'li yıllarda Kalmuklar'a ilgili çarpışmalar hakkında bilgiler bulunmaktadır. Trepavlov

30 Эльза Петровна Бакаева, “Проблемы Происхождения Предков Калмыков (По Материалам Уранов и Обрядов Родового Значения)”, Проблемы этногенеза и этнической культуры тюрко-монгольских народов, Изд-во КГУ, Элиста 2007, [Elza Petrovna Bakaeva, “Problem of the Origin of Ancestors of Kalmyk (According to Based on Materials of Special Urans and Rituals of Tribes), **Problems of Ethnogenesis and Ethnic Culture of Turkish-Mongol Nations**, Kalmyk State University Publishing House, Elista 2007], s. 117.

31 Mirza Haydar Duğlat, *Tarih-i Reşidî*, (Türkçe çeviri: Osman Karatay), İstanbul 2006, s. 230–231.

32 Duğlat, a.g.e., s. 78.

33 Söz konusu belge “Ф. 127, 308 ед. хр. , 1489 - 1665, 1700 (выписки 1736, 1740). Оп. 1, 2” numarasıyla Rusya Devleti Eski Belgeler Arşivi'nde (Российский государственный архив древних актов - РГАДА) bulunmaktadır.

eserinde, Oyratların Kalmuk adıyla Rus kalelerindeki idarecilerle irtibat kurduğundan söz edilmektedir³⁴.

Kalmuklar, Türkler tarafından *Kalmak*, Ruslar tarafından *Kalmık*, Moğollarca *Kalmuk*, batı kaynaklarında *Kalmyk* olarak adlandırılmaktadır. Batı Moğolları olarak kabul edebileceğimiz Kalmuklar için³⁵, bugüne dek yapılan çalışmalarda bir isimlendirme problemi olduğu görülmektedir. Bu çalışmalarda Kalmuk boyları kimi zaman Cungar³⁶, kimi zaman da Oyrad olarak adlandırılmaktadır. Örneğin, Rus tarihçi V. L. Kotviç “XVII – XVIII. asırlarda Oyradlarla İlgili Rus Arşiv Belgeleri” adlı eserinde Batı Moğollarını Oyrad olarak adlandırmakta; Moğolca olan Oyrad adının, Rusça Kalmık, Çince Veilate diye ifade etmektedir³⁷. Ming Devleti’nin Tarihi (Ming-Shi) adlı eserin 5. ve 328. bölümlerinde Oyradlar, Moğol boyu olarak sayılmaktadır. Ayrıca Doğu Moğolistan olarak ifade edilen Tatarların batı tarafında yaşadıkları, Yüan Devleti yıkıldıktan sonra ise Oyradları, Mönhtömür adındaki kabiliyetli bir noyanın idare ettiği anlatılmaktadır³⁸. Bir tür ödüncleme diyebileceğimiz

34 Тrepавлов’dan aktaran, Александр Викторович Цюрюмов, “Россия и Калмыцко-Ногайские Отношения Первой Трети XVII в.”, Востокведные исследования в Калмыкии, сб. науч. тр., Элиста 2007, [Aleksandr Viktorovic Tsurumov, “Relations of Russia and Kalmyk-Nogai in the First Third of XVIIth Century”, **Oriental Studies in Kalmykia**, Elista 2007], s. 30.

35 Bir savaş esiri olarak Rusya tarafından Sibirya’ya sürgün edilmiş olan İsveç Subayı Strahlenberg, Ural-Altay dillerinin aynı ana dilden geldiği görüşünü savunduğu eserinde, bölge halklarının tümünü Tatar olarak adlandırıp, onları altı bölüme ayırmıştı. Bu ayırmada ise Moğollar ve Mançular başlığı içerisinde Tangutlar ve Mançularla birlikte Kalmukların yer aldığını belirtmişti. Bk. Emine Yılmaz-Nurettin Demir, “Ural-Altay ve Altay Dil Teorisi”, **Türkler**, c. I, Ankara 2002, s. 393.

36 Güney Moğollarının söyleyişine göre Cun-gar (*Джунь-гарь*) adı, Moğolca bir kelime olup, siyasi bir bölge ifadesi olarak kullanılan Cungarya terimi de bu kelimeden gelmektedir. Kuzey Moğolları ise kelimeyi Zun-gar (*Цзунь-гарь*) olarak telaffuz etmektedir. Bk. Иакинфомъ, **a.g.e.**, s. 1.

37 Kotviç’ten aktaran Kalan, **a.g.e.**, s. 2; Bai Cuiqin, “The Dzungars and Torguts (Kalmuk) in China”, **History of Civilization of Central Asia**, Vol. V, (Development in Contrast: from the sixteenth to the nineteenth century), Unesco 2003, s. 153.

38 Kalan, **a.g.e.**, s. 7

Kalmuk Adı Üzerine Bazı Değerlendirmeler

isimlendirmedeki bu farklılıklar, aslında göçebe toplulukların tarihlerini incelerken sıkça karşılaşılan bir problemdir. Ayrıca farklı kabile ya da boyların aynı adla isimlendirilmesi de mümkün olabilmektedir³⁹.

Kalmuk adının etimolojisi hakkında bilim insanlarınca çeşitli fikirler ileri sürülmektedir. Erdniev, Uygur Kağanı Moyun Çor'a ait yazıda "Kalmısı" dendiğini, bunun "yerinde kalan" anlamında kullanıldığını yazmaktadır. Bergmann'a göre ise, Tatarların Eleuthlara verdiği isimdir. Aşağın, "Mugami"

39 Bu konuda en bilinen örneklerden birisi Tatar adının kullanımınıdır. Konuyu kısaca özetlemek gerekirse; Tatar adına ilk Doğu Türkistan ve Moğolistan bölgelerinde yaşamakta olan bir Türk-Moğol kabilesi olarak rastlanmaktadır. Cengiz'in başlattığı istila hareketi sonrası Tatar gibi kabileler sadece adlarını korumak suretiyle farklı etnik yapılarla karşımıza çıkmışlardır. Cengiz sonrasında kabileler, önceye göre, bazen on bazen de yirmi kat daha fazla nüfusla görülmektedirler. Bu nüfus artışı normal değildir. Tatar adı Cengiz İmparatorluğu'nun genişleme sürecinde bu imparatorluğun askeri bulgularını ifade etmek için özellikle İslâm ve Rus kaynaklarında bir ödünçleme olarak kullanılmıştır. Bu kuvvetler içerisindeki Türk kavimleri kendilerini "Tatar" diye adlandırmaları bile, yabancılar karşısında böyle adlandırılmaya başladılar. Özellikle İdil boyuna yerleşen Moğol gruplar, Türkler arasında erimşelerse de "Tatar" adını tanımışlardır. İşte bu şekilde Türkistan ve Sibiryâ gibi bölgelerde Türk unsurlar ortaya çıkmış, Moğollar da bu yapı içerisinde yeni bir şekil oluşturmuşlardır ki; bunların hepsine birden, ayırt etmeksizin, Tatar adı verilmiştir. Böylece oldukça fazla sayıda Tatar kavmi ortaya çıkmıştır. Ama bu kavimlerin hangisinin yukarıda sözünü ettiğimiz Türk-Moğol kabilesi olduğunu söylemek mümkün değildir. Çünkü Cengiz istilası bölgenin yapısını adeta kökten değiştirmiştir. Tatar adının kullanımı ve bu kullanımlar etrafında oluşturulan teorilerin kaynaklarıyla bir arada verildiği çalışmalardan biri için bk. Kürşat Yıldırım, "Tatar Adının Kökeni Üzerine", **Türkiyat Mecmuası**, XXII/2 (Güz 2012), s. 171-190. Kozak olarak adlandırılan Rus Kazaklarının da bazen Kazak Türkleri ile karıştırıldıkları görülmektedir. Ancak Rus Kazaklarının ne içtimai yapıları ne de etnik bakımdan Türk Kazaklarla bir ilgisi bulunmamaktadır. Kozaklar, özellikle Çarlık Rusyası'nın Kafkaslara yönelik dış politika aracı olarak kullandığı Slav bir topluluktur. Kozakların Rus dış politikasındaki önemi için bk. Abdullah Temizkan, "18. ve 19. Yüzyılda Rusya'nın Kuzey Kafkasya'yı Kolonileştirmesinde Kozakların İşlevi", [http://www.academia.edu/528577/18. ve 19. Yuzyilda Rusyanin Kuzey Kafkasyayi Kolonilestirmesinde Kozakların Islevi](http://www.academia.edu/528577/18._ve_19._Yuzyilda_Rusyanin_Kuzey_Kafkasyayi_Kolonilestirmesinde_Kozakların_Islevi), (Erişim Tarihi: 13.01.2013).

(Kalmug) adının Fergana'nın eski halkı için kullanıldığını; Abel R'emusat da ileriye giden Moğol halkına verilen isimlendirme olduğunu belirtmektedir. Rus tarihçi Barthold, XV. yüzyılda Çinliler, Moğolları sürdürdüğünde onların emrinde Karakurum (Yurt) ile Kalmuk (Asli) kaldığını, bu sebeple Kalmuk adının alındığını vurgulamaktadır. Kotviç ise konuya bir başka açıdan yaklaşmakta ve ona göre, Kalmuk adının Müslümanlar tarafından kullanılması nedeniyle, İran'a girmeyen Moğollara bu isim verilmiştir⁴⁰. Viladimirtsov, Buryat ve Kalmukları, *Rus Moğolları* olarak tanımlamaktadır⁴¹.

Kalmuk kelimesi ile ilgili yapılan araştırmalardan birinde, Radlov tarafından *Kalmak* şeklinde aktarılan Kalmukların, İdil şivesinde *Kalmık* şeklinde aktarıldığı ve Rusça'ya da bu şekliyle geçtiği belirtilmektedir. Ayrıca Türkistan'da Türkçe konuşan Teleütlere, *Ak-Kalmak*; asıl batı Moğollarına ise *Kara-Kalmak* şeklinde hitap edilmektedir. Buna ek olarak Kalmuk kelimesinin *kalmak* fiilinden türediği ve buna göre İslâmî inanişâ geçmemiş olan putperest Oyratlara *kalmış olan* anlamında *Kalmuklar* denilmektedir. Buna karşın *dönmek* fiilinden İslâm'a geçmiş olanlara da *Dunganlar* denilmektedir⁴².

XVIII. yüzyılda Türkistan'da meydana gelen gelişmeler ya da bu bölgede yaşayan kavimler üzerine yapılan çalışmalar içerisinde yer alan, Kalmuk adıyla ilgili izahatlarda, Batı Moğollarından olan Oyratlara, Kalmuk adının verildiği sıkça rastlanan bir durum olarak dikkat çekmektedir⁴³. Yapılan değerlendirmelerde, bu yüzyılın ilk yarısında Türkistan'ın bir çeşit parçalanma devri geçirdiği görülmektedir. İşte bu parçalanma durumundan istifade için

40 İlgili eserlerden aktaran Abdresul İsakov, “Doğu Türkistan Tarihinde Kırgızların Tesirleri (1700-1878)”, **Uludağ Üniv. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Genel Türk Tarihi Bilim Dalı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi**, Bursa 2007, s. 25. Ayrıca bk. V. V. Barthold, “Kalmuklar”, *İslam Ansiklopedisi*, c. VI, İstanbul 1977, s. 140.

41 B. Y. Viladimirtsov, **Moğolların İctimai Teşkilatı Moğol Göçebe Feodalizmi**, (çev.: Abdülkadir İnan), Ankara 1995, s. 271.

42 Barthold, **a.g.m.**, s. 140.

43 Bu noktada bazı çalışmalarda, Oyratlar'la Kalmukların aynı soydan olduğuna dair bir görüşün dile getirildiğini söylemek gerekmektedir. Bu yöndeki bir görüş için bk. Lajos Ligeti, “Bilinmeyen İç Asya”, **Türkler**, c. I, Ankara 2002, s. 676.

harekete geçen Batı Moğollarından Oyratlar, Türk dilli Müslüman halklardan olan Kırgız, Kazak ve Özbekler tarafından, Müslüman olmamaları ve geçmişte bölgeyi işgal eden Cengiz Han neslinin bir parçası olmaları nedenleriyle *Kalmak* yani *gerici* diye adlandırılmıştır⁴⁴. Kalmuk adıyla ilgili verilen bu açıklama Barthold'un görüşünü desteklemektedir.

Sonuç ve Değerlendirme

Erdniev, Bergmann ve Barthold'un görüşlerini tenkit edebilmek için Kalmuk etimolojisi hakkında daha fazla bilgiye ihtiyaç duyulacağı kesindir. Ancak Abel R'emusat, Abaşın, Kotviç ve Viladimirtsov'un Kalmuklar hakkında yaptığı açıklamalar incelenip, tarihi süreç göz önünde bulundurulduğunda söz konusu açıklamaların yeterli olabileceği kanaatine varılabilir. Örneğin Viladimirtsov, Kalmuklar için *Rus Moğolları* tabirini kullanmakta haklıdır. Çünkü Ruslarla Kalmukların çeşitli konularda işbirliği içerisinde olduğu, Kalmukların yaşadığı bölgelerde Rus köylülerin yerleştirildiği düşünülürse, onların bu ortaklığına ya da birlikte hareketine atfen *Rus Moğolları* isimlendirmesi pek de yanlış olmayacaktır. Zira XIX. yüzyıla gelindiğinde Kalmuklar, Rus kasaba ve köylerinin birer şubesi haline gelmişlerdi. Günümüzde Hazar'ın kuzey bölgesinde Rusya hâkimiyetinde merkezi Elista olan özerk bir Kalmuk teşekkülünün de varlığı düşünüldüğünde, *Rus Moğolları* isimlendirmesi daha bir anlam kazanmaktadır⁴⁵. Ancak gözden kaçırılmaması gereken en önemli nokta, *Rus Moğolları* adlandırmasının yalnızca İdil Kalmukları için kullanılmış olabileceğidir. Çünkü 1758 yılında Çin tarafından adeta yok edilen Kalmuk birliğinden sonra Çarlık Rusyası, İdil bölgesinde varlıklarını devam ettiren Kalmuklar'la ilişki içerisinde olmuş, sözünü ettiğimiz Rus köylülerinin

44 Döölötbek Saparaliyev, "XVIII. Yüzyılda Kırgızlar ile Özbeklerin Sosyal ve Siyasi İlişkileri", (Aktaran: Abdrasul İsakov), **Akademik Bakış**, IV/8 (2011), s. 141.

45 Kalmukların uzun süredir İdil bölgesinde aktif olarak var olmaları ve bugün Hazar'ın kuzeyinde Kalmukistan Özerk Bölgesi'nin varlığı, Kalmuk olarak ifade edilen topluluğun Kafkas halkı olarak algılanmalarını beraberinde getirmektedir. Kafkas halkı algılaması için bk. Gyula Henkey-Izabella Horvath, "Sincan ve Çin'deki Kazakların Fiziksel Antropolojileri ile İlgili Yeni Veriler", **Türkler**, c. I, Ankara 2002, s. 542.

yerleştirilişi İdil bölgesine gerçekleşmiştir. Kotviç'in görüşünde ise bir ayırt etme söz konusudur ve Kalmuklar İran ile devamında Anadolu'ya nüfuz etmemişlerdir. Onların Anadolu ile tek münasebeti, Osmanlı Devleti ile elçilik ilişkileri üzerinden gerçekleşmiştir⁴⁶. Kalmuk hareketinin etkisi altında kalan bölgeler arasında Fergana'nın da bulunması Abaşın'ı destekler niteliktedir. Çin'deki Yuan Hanedanlığı'nın kurucusu sayılan Kubilay Han döneminden sonra Moğollar doğu ve batı olmak üzere ikiye bölünmüştü. Doğu Moğolları kendi yurtlarında kalırken, diğer kesim de batı yönünde bir harekete girişmiştir. Buradan yola çıkarsak, Abel R'emusat'ın ileriye giden Moğolları, Kalmuk diye nitelendirmesi de doğru bir yaklaşım olacaktır. Çünkü tarihi süreçte Batı Moğolları olarak bilinen Oyrat topluluğu içerisindeki Torguut ve Derbetler, Kalmuk olarak adlandırılmışlardır.

Kalmuk adı ile Cungar adının da bazı araştırmalarda birbirine karıştırıldığı görülmektedir. Bize göre, Kalmukların bir dönem *Cungarya* bölgesinde faaliyet göstermiş olmaları bu duruma yol açmış olmalıdır. Çünkü *Cungarya* coğrafi bir terimdir ve Moğol dilinde *Cun* sol, *Gar* ise kanat anlamında kullanılmaktadır⁴⁷. Papuev de Oyratların Esen Tayşi'nin büyük oğlu Boro Nahalu'ya *Derbet*,

46 Bu elçilik ilişkileri üzerine İstanbul Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde bulunan bazı belgeler üzerine yapılan kısa bir çalışmada, Kalmuk elçilerinden söz konusu belgelerde Kalmuk Tatarı veya Çerkes olarak ifade edildiğinden söz edilmektedir. Yazarın ifade ettiğine göre, belgelerde elçilik heyetlerinin sayısı, onlara devlet hazinesinden yapılan ödemeler, sunulan hediye ve eşyalar gibi bilgiler yer almaktadır. Söz konusu belgelerin transkripsiyonu için bk. M. Akif Erdoğan, "Kalmuk Elçileri Üzerine Osmanlı Arşiv Belgeleri", **Tarih İncelemeleri Dergisi**, XVIII/1 (2003), s. 111–118.

47 Cungar terimi ile ilgili benzer bir yorum da şu şekildedir: Moğolca'da, sol el anlamına gelen *cengi* (sol), *Gar* (el), sonraları Cungar'a dönüştürülerek özellikle Çoroslar için kullanılmıştır. Bu topluluğun yoğun olarak yaşadığı Sinkiang'ın kuzey kesimine Cungarya adı verilmiştir. Bk. Yücel, **a.g.m.**, s.267. Cungar adı ve çeşitli kaynaklarda kullanımı hakkında bk. Cengiz Buyar, "Cungar Hanlığı'nın Sosyal ve Kültürel Tarihi", **Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Basılmamış Doktora Tezi**, Bişkek 2012, s. 15-16.

Kalmuk Adı Üzerine Bazı Değerlendirmeler

küçük oğlu Esmet Darhan Noyon'a *Cungar* adlarını verdiklerini ve *Cungar Hanlığı* adının da bundan geldiğini belirtmektedir⁴⁸.

Yukarıda Kalmuk adı ile ilgili yapmaya çalıştığımız izahatlar neticesinde söylemek mümkündür ki, bu ad bir topluluğu etnik olarak adlandırmak için kullanılmış değildir. Çünkü Kalmuk adının genel olarak Batı Moğollarına verildiği görülmektedir. Ayrıca Teleütler için de bu isimlendirme kullanılmıştır. Batı Moğolları ile Teleütlerin ortak noktası ise, Şamanist inanç taşımaları veya bir başka deyişle Müslümanlığa geçmemeleridir. Bu nedenle Kalmuk adının *kalmak* mastarından türediği daha kabul edilebilir bir kullanımdır⁴⁹. Bununla birlikte Kalmukların ötekiler olarak adlandırıldığını da söylemeliyiz⁵⁰. Burada kullanılan “ötekilik” kavramı, yine Müslümanlığa geçmemiş olmalarına atfen “kendilerinden olmayan, öteki” anlamında söylenmiş olmalıdır.

Bu noktada şöyle bir soru zihnimizi meşgul etmelidir: Bir topluluğu ifade etmesi gereken terim ya da isim, neden birden fazla kavmi ifade etmektedir? Bu soruya cevap olması açısından Moğol kavimlerinin örgütlenişine kısaca değinmeliyiz: Bir konfederasyon şeklinde örgütlenmiş Moğol kabileleri, göçebeliliğin getirdiği şartlar sebebiyle dağınık şekilde yaşamlarını sürdürmekteydi. Moğolların bu göçebe feodalizmi içerisinde kavimlerin birbirlerinin hâkimiyet alanlarına girmeleri ya da bir arada yaşamaları oldukça doğal bir durumdur. Bu bakımdan isimlendirmeler içerisinde o boy ya da kavim dışından topluluklar yer alabilmektedir. Ayrıca bozkırda başta coğrafi koşulların ortaya çıkardığı sosyo-ekonomik şartlar nedeniyle, kavimler sürekli bir hareket halindedirler. Çoğunluğunu göçebe ya da konar-göçerlerin teşkil ettiği Türkistan bölgesinde hâkimiyet kurmak için ise önceden kurulan

48 Ойрат-Калмыцкие Имена [The Name of Oirat-Kalmyk] adlı eserden aktaran İsakov, **a.g.t.**, s. 27. Ayrıca Cungarya teriminin de siyasi bir bölgenin ifadesi olduğu 16 numaralı dipnotta belirtilmişti.

49 Aynı yorum için bk. Yücel, **a.g.m.**, s. 267.

50 İsenbike Togan, “Çinggis Han ve Moğollar”, **Türkler**, c. VIII, Ankara 2002, s. 253.

devletleri fetih yolu tercih edilmiştir⁵¹. İşte bu nedenle Kalmuk adı içerisinde başka boy veya toplulukları görmek mümkün olabilmektedir. Tersinden bakılacak olursa, başka topluluklar içerisinde de Kalmuklar'ı bulmak mümkündür ki bunun en belirgin örneği, Oyratlar olmuştur. Bu sebeple gerek araştırma eserlerde gerekse birinci elden kaynaklarda Kalmuk ayrımı net bir şekilde yapılamamaktadır. Bu nedenle Kalmuk adı üzerine kesin bir yargıya ulaşabilmek için daha fazla çalışma yapılmasına ihtiyaç duyulmaktadır.

51 Abdullah Gündoğdu, “Bozkırın Egemenlik Anlayışı”, **Kafalı Armağanı**, Ankara 2002, s. 134.

KAYNAKÇA

- БАКАЕВА, Эльза Петровна, “Проблемы Происхождения Предков Калмыков (По Материалам Уранов и Обрядов Родового Значения)”, Проблемы этногенеза и этнической культуры тюрко-монгольских народов, Изд-во КГУ, Элиста 2007, [БАКАЕВА, Elza Petrovna, “Problem of the Origin of Ancestors of Kalmyk (According to Based on Materials of Special Urans and Rituals of Tribes), **Problems of Ethnogenesis and Ethnic Culture of Turkish-Mongol Nations**, Kalmyk State University Publishing House, Elista 2007], s. 113-124.
- БАСХАЕВ, А. Н. & Дякиева, Р. Б., Ойрат-Калмыки: XII-XIX вв. (История и Култура Калмыцкого Народа с Древнейших Времен до Начала XIX Века), Элиста 2007, [BASHAEV, A. N. – DYAKIEVA, R. B., **Oirat-Kalmyks: XII-XIXth Century (History and Culture of Kalmyks Nation from Ancient Times to the Begining of XIXth Century)**, Elista 2007].
- BARTHOLD, V. V., “Kalmuklar”, İslam Ansiklopedisi, c. VI, İstanbul 1977, s. 140-141.
- BUYAR, Cengiz, “Cungar Hanlığı’nın Sosyal ve Kültürel Tarihi”, **Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Basılmamış Doktora Tezi**, Bişkek 2012.
- CUIQIN, Bai, “The Dzungars and Torguts (Kalmuk) in China”, **History of Civilization of Central Asia**, Vol. V (Development in Contrast: from the sixteenth to the nineteenth century), Unesco 2003, s. 151-173.
- DUĞLAT, Mirza Haydar, **Tarih-i Reşidî**, (çev: Osman Karatay), İstanbul 2006.
- ERDOĞRU, M. Akif, “Kalmuk Elçileri Üzerine Osmanlı Arşiv Belgeleri”, **Tarih İncelemeleri Dergisi**, c. XVIII/1 (2003), s. 111-118.

- GÜNDOĞDU, Abdullah, “Bozkırın Egemenlik Anlayışı”, **Kafalı Armağanı**, Ankara 2002, s. 127-136.
- HENKEY, Gyula & Horvath, Izabella, “Sincan ve Çin’deki Kazakların Fiziksel Antropolojileri ile İlgili Yeni Veriler”, **Türkler**, c. I, Ankara 2002, s. 540-543.
- ІАКИНФОМЪ, Монахомъ, Историческое Обозрение Ойратовъ или Калмыковъ (съ XV столетия до настоящаго времени), Санктпетербургъ 1854, [YAKINFOM, Monahom, **Historical Remark on Oirat or Kalmyk (from XVth Century to the Present)**, St. Petersburg 1854].
- İSAKOV, Abdresul, “Doğu Türkistan Tarihinde Kırgızların Tesirleri (1700 – 1878)”, **Uludağ Üniv. Sosyal Bilimler Üniversitesi Genel Türk Tarihi Bilim Dalı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi**, Bursa 2007.
- KALAN, Ekrem, **Cungar Hanlığı’nın Siyasi Tarihi**, Ankara 2008.
- KOLESNÍKOV, Aleksandr, **Rus Seyyahların Gözüyle Kaşgar XIX. Yüzyılın İkinci Yarısı – XX. Yüzyılın Başı**, (çev: Rakhat Abdieva, haz: İlyas Kamalov), Ankara 2010.
- LİGETİ, Lajos, “Bilinmeyen İç Asya”, **Türkler**, c. I, Ankara 2002, s. 672-683.
- ЦЮРЮМОВ, Александр Викторович, “Россия и Калмыцко-Ногайские Отношения Первой Трети XVII в.”, Востокведные исследования в Калмыкии, сб. науч. тр., Элиста 2007, [TSURUMOV, Aleksandr Viktorovic, “Relations of Russia and Kalmyk-Nogai in the First Third of XVIIth Century”, **Oriental Studies in Kalmykia**, Elista 2007], s. 29-42.
- SAPARALİYEV, Döölötbek, “XVIII. Yüzyılda Kırgızlar ile Özbeklerin Sosyal ve Siyasi İlişkileri”, (Aktaran: Abdrasul İsakov),

Akademik Bakış, c. IV/8 (2011), s. 139-160.

- TEMİZKAN, Abdullah, “18. ve 19. Yüzyılda Rusya’nın Kuzey Kafkasya’yı Kolonileştirmesinde Kozakların İşlevi”, http://www.academia.edu/528577/18._ve_19._Yuzyilda_Rusyanin_Kuzey_Kafkasyayi_Kolonilestirmesinde_Kozaklarin_Islevi (Erişim Tarihi: 13.01.2013)
- TOGAN, A. Zeki Velidî, **Bugünkü Türkili Türkistan ve Yakın Tarihi**, İstanbul 1981.
- TOGAN, İsenbike, “Çinggis Han ve Moğollar”, **Türkler Ansiklopedisi**, c. VIII, Ankara 2002, s. 235-255.
- VİLADİMİRTSOV, B. Y., **Moğolların İctimai Teşkilatı Moğol Göçebe Feodalizmi**, (çev: Abdülkadir İnan), Ankara 1995.
- YALÇINKAYA, Alaeddin, “Doğu Türkistan Tarihinde Önemli Kavşaklar ve Çin İşgali”, (Ed. Ümmühan Özkan vd.), **Hür Doğu Türkistan Sempozyumu**, İstanbul 2010, s. 27-45.
- YILDIRIM, Kürşat, “Tatar Adının Kökeni Üzerine”, **Türkiyat Mecmuası**, XXII/2 (Güz 2012), s. 171-190.
- YILMAZ, Emine & DEMİR, Nurettin, “Ural-Altay ve Altay Dil Teorisi”, **Türkler**, c. I, Ankara 2002, s. 393-401.
- YORULMAZ, Osman, “XVI. ve XVIII. Yüzyıllarda Altay’dan İdil-Ural’a Kalmuk Göçleri” başlığı ile 18-19 Temmuz 2011 tarihinde İstanbul’da düzenlenen **Uluslararası Altay Toplulukları Sempozyumu: Göçler ve Ulusların Doğuşu**’nda sunulan basılmamış bildiri.
- YÜCEL, Mualla Uydu, “Kalmuklar”, **TDV İslam Ansiklopedisi (DİA)**, c. XXIV, İstanbul 2001, s. 267-268.